

Драмарецький Б.Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗНИЩЕННЯ І КОНТРОЛЬ: АНТИУКРАЇНСЬКА БІЛЬШОВИЦЬКА ПОЛІТИКА ПОЧАТКУ 1920-Х РР. В УСРР ТА ЄВРОПІ

У статті висвітлюється внутрішня та зовнішня політика більшовиків початку 1920-х рр. направлена на контроль або знищення українців як на захопленій території України, так і за кордоном. В обох випадках використовувався популізм та відверта брехня для показу «квітучого» і вільного життя в побудованому ними соціалістичному суспільстві з метою створення ілюзії про свободи та можливості економічного розвитку. Вони повністю контролювали ЗМІ в УСРР і одночасно розпочали знищення церкви, як «ідеологічних конкурентів». А у Європі створювалися начебто «незалежні» ЗМІ які фінансувалися російськими комуністами і повністю від них залежали. Через такі видання та інформаційні агентства відверто комуністичні «рупори» впливали на світогляд як західного читача, так й українського політичного емігранта. Одночасно такі часописи збирали та обробляли персональні дані українців, які опинилися за кордоном. Радянська влада також активно маніпулювала неузгодженістю політичних інтересів між різними групами українців. Фактично агенти Москви були присутні в переважній більшості емігрантських організацій і емігрантській пресі. В обох випадках використовували й відвертий терор. В Україні – це репресії та організація масового штучного голоду, а в Європі – створення бойових загонів, що проводили терористичні акти під виглядом українських організацій й фізична ліквідація найбільш ненависних опонентів. Була також впроваджена й переселенська політика: в УСРР з метою поширення «російського світу» заселялося населення з віддалених регіонів РСФРР, а в європейських країнах проводилася політика повернення, адже велика кількість українців за кордоном була небезпечною для більшовицького режиму. Робилося це шляхом залучення відомих українських діячів та посилення роботи пробільшовицької преси. Засоби використовувалися будь-які – брехня, улециання, підкуп, шантаж, погрози розстріляти сім'ю, публікація закону про амністію тощо. При цьому, московське керівництво зневажало будь-який закон, навіть власний. Таким чином, вбачаємо певну подібність московсько-більшовицької політики як у відношенні до українців в УСРР, так й щодо українців за кордоном – контроль або знищення. Відрізнялися лише тактика і методи та її здійснення. Тож, гібридна війна першої половини 1920-х рр. набирала обертів.

Ключові слова: Україна, політична еміграція, більшовики, окупація, голод, репресії, політичні бивства.

Постановка проблеми. Відродження української державності 1917–1921 рр. настільки налякало російських шовіністів, що після захоплення України більшовицький режим відразу розпочав наступ на українську ідентичність, фактично продовживши попередню політику Російської імперії. Московські «вожді» були переконані що можуть довільно визначати кордони держав [23, с. 145].

Звичайно не обійшлося й без популізму: «миролюбам», «фабрики-робітникам», «землю-селянам» – усі ці лозунги мали створити ілюзію про свободи та можливості економічного розвитку і значна частина людей повірила брехливим обіцянкам та підтримала більшовицьку партію. Воно й не дивно, адже попередня політика Російської імперії призвела до того, що в Україні знаходилися величезна кількість «любителів російського

світу». Найбільші українські міста залишалися русифікованими (йдеться не лише про росіян, а й зрусифікованих євреїв, українців та ін., які були ще більшими шовіністами доводячи свою приналежність до великоросів). В містах також проживало близько 80% членів КП(б)У які, переважно, мали імперські погляди та ледве приховували ненависть до всього українського, як і до існування української державності загалом. Саме у містах прояви українофобії набули найрізкіших форм [8, с. 36]. Таким чином, незважаючи на проголошені лозунги про вільний розвиток культури, мови та різноманітні свободи, усі спроби національного культурного відродження були жорстко припинені. Користуватися в управлінні українською мовою, впроваджувати її в культурно-освітні установи було заборонено. Члени РКП(б)

відверто зневажали, а то й ненавиділи все українське, однак, на перших етапах, змушені були рахуватися з потужним національним рухом. Водночас перед лідерами більшовицької партії які захопили владу не шляхом виборів або іншим законним шляхом, а прямою збройною агресією постало дві проблеми: по-перше, «упокорення» і контроль над населенням окупованих територій, по-друге, «нейтралізація» та фізичне знищення українців, які перебували на той час за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження реалізація більшовицької програми по знищенню і контролю над населенням України підконтрольних територій та української політичної еміграції логічно поділяється на дві групи. До першої віднесемо розвідки, в яких визначається внутрішня політики більшовицького керівництва направлена на знищення та підкорення населення окупованих українських територій. Йдеться не лише про трансформацію більшовицьких поглядів щодо пролетарської держави (М. Фролов [23]), а й організацію штучних голодоморів (О. Веселова, В. Марочко, О. Мовчан; О. Гладун, О. Рудницький, Н. Кулик [2; 5]), антицерковну політику (Ю. Мицик; А. Зінченко [12; 7]) та методи реалізації українізації (М. Паракіна; Н. Ідріс [16; 8]). Зокрема, М. Фролов правомірно вказує, що захопивши владу, замість проголошених демократичних реформ, більшовики «нав'язали суспільству ідею соціалістичної революції», культивуючи «тези про те, що диктатура пролетаріату може бути реалізована тільки у вигляді диктатури більшовицької партії» [23, с. 144, 154]. В подальшому українці на собі відчували усі наслідки «пролетарської диктатури» у вигляді формування тоталітарного режиму, репресій та геноциду. Саме тому вкрай важливими є праці Асоціації дослідників голодоморів в Україні, оскільки як радянська, так й сучасна російська історіографії замочують або спотворюють факти, щоб приховати цілеспрямовану політику РКП(б) знищення українців. Фактично відбувався як фізичний, так і духовний етноцид, адже голод розпочався з руйнації церкви, а влада «грубо втручалася в церковні справи, обмежувала проголошені навіть радянською конституцією громадянські права духовенства та віруючих, насаджувала агентуру серед духовенства, провокувала конфлікти й розколи» [12, с. 89], а активісти глушили над духовними витоками нації. Відтак, вкрай важливим є викриття правди про політичні злочини комуністичного режиму, оскільки «безпам'ятство і бездуховність, як

ракова пухлина, роз'їдають душу нації – її історію, культуру, традиції, самобутність» [2, с. 6].

Другий блок присвячений українській політичній еміграції, й у першу чергу, лідерам ЗУНР, УНР та Гетьманщини – Є. Петрушевичу, С. Петлюрі, В. Винниченку і П. Скоропадському (Г. Папакін; В. Піскун). Так, досліджуючи період еміграції Павла Скоропадського, Г. Папакін правомірно робить висновок, що погляди гетьмана зазнали суттєвих трансформацій і у його служінні Україні не було нічого особистого та амбітного. Він думав лише про майбутню незалежну Україну, практично не сподіваючись за свого життя побачити її звільненою від більшовиків, самостійною та суверенною [15, с. 8]. У свою чергу, В. Піскун аналізує еміграційний період Симона Петлюра. Дослідниця ґрунтовно вивчила діяльність ДУ УНР та інші практичні дії С. Петлюри, який продовжував чинити найактивніший опір більшовицькому захопленню влади, залишаючись найзапеклішим і непримиримим ворогом, який стояв на їхньому шляху до світового панування [17, с. 14].

Не менш важливими для нашого дослідження є розвідки Р. Тимченко, О. Мустафіна, Д. Шурхало [22; 13; 24], в яких визначаються методи здійснення більшовицьким режимом політики по ліквідації своїх політичних опонентів. Радянська влада не лише маніпулювала неузгодженістю політичних інтересів між наддніпрянцями і галичанами та намагалася це використати для власних інтересів, але й розгорнула дипломатичну та шпигунську діяльність для полювання на лідерів українського спротиву в екзилі. Використовувала вона також українських діячів для проведення операцій на Заході. Фактично агенти Москви були присутні в переважній більшості емігрантських організаціях і в емігрантській пресі. Через нібито незалежні видання та інформаційні агентства відверто комуністичні «рупори» створювали ілюзію про «розквіт» усіх об'єднаних в СРСР народів, а головне – впливали на світогляд як західного читача, так й українського політичного емігранта. Такі часописи мали спонукати українців повертатися, одночасно збираючи та обробляючи персональні дані українців, які опинилися за кордоном ОGPU.

Джерельну базу становлять матеріали, документи та роздуми М.Лозинського політичної історії Галичини в період національної революції. Наголосимо, що його п'ята книга «Галичина в рр. 1918–1920» видана уже в період еміграції, у Відні 1922 р., тому автор зазначає, що робота містить не лише акти державної влади, пресу і т.п. які були

зібрані в еміграції, а й мемуари, оскільки він сам був учасником тих подій [11, с. 166]. Важливими є й щоденники В. Винниченка [3; 4] видані Канадським Інститутом Українських Студій на початку 1980-х рр. Володимир Винниченко був не лише очевидцем тих подій, а й вагомим політичним діячем, що особисто творив історію. Водночас для нашої розвідки найбільш цінним є збірник документів про діяльність глибоко законспірованого відділу ЦК КП(б) України – «Закордоту», виданий Національною академією СБУ [6]. Спецслужби посідали ключової позиції в державному механізмі радянської держави і саме вони виконували основну діяльність по створенні картотеки на політичних емігрантів, інформаційного впливу, проведенні терористичних операції та фізичному знищенню української діаспори.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати більшовицьку політику початку 1920-х рр. направлену на знищення українців як на завойованих територіях, так і за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Окупація України і впровадження нової імперської політики призвели до величезного спротиву населення яке змушено було зі зброєю в руках боротися за власне життя та свободу. І тоді московське керівництво черговий раз вдалося до популізму: номінально визнало незалежність української державності (УСРР), щоправда за умови погодження населення з нав'язаним політичним ладом, впровадили нову економічну політику (НЕПу) яка послабила економічний свавілля та припинила грабунки (експропріації), а також проголосило політику українізації спрямовану на заспокоєння українців, які прагнули національно-культурного відродження та були обурені відвертими проявами українофобії. Однак жодних альтернативних думок про «спрямовуючу роль комуністичної партії» не допускалося, а керівництво юридично незалежної УСРР мало виконувати накази Москви, так як партійна структура мала жорстку централізацію і жодних думок про інші шляхи розвитку, крім рішень кремлівського керівництва, не допускалося.

Стосовно ж законів про розвиток національної культури та мови – це був лише тактичний крок зроблений на певний проміжок часу, а після виконання поставлених завдань, українізація мала бути завершена. Таким досягненням вважалося, за Л. Кагановичем, нове індустріальне будівництво в Україні [14, с. 92]. Партійне керівництво і русифіковане населення України не могло дочекатися згортання українізації ледве приховуючи свою ненависть до всього українського. Типо-

вим, для того часу, є заява другого секретаря ЦК КП(б)У Д. Лебеда який вказав, що російська культура – прогресивна, міська та неминуче переможе українську – відсталу, сільську [16, с. 307]. Його думка була опублікована у провідній партійній газеті «Коммунист» в березні 1923 р. Тож навіщо вивчати відсталу культуру, якщо навіть «вождь світового пролетаріату» В. Ленін вважав національну культуру проявом ліберально-буржуазного націоналізму. Фактично, українізація була лише методом, який використала влада, щоб відвернути увагу українців від творення національної державності.

Одночасно більшовицькі вожді організовують перший штучний голод, який протягом 1921–1923 рр. забрав близько 2 млн. життів (лише прямі демографічні втрати становили 935.8 тис. осіб, а непрямі – 1.029.0 тис. [5, с. 22, 25]). Природою стала посуха, що охопила південні, східні та частково центральні губернії України. Однак, якщо б з України не вивозилося продовольство, голоду можна було уникнути. Та людоджерській владі голод був надзвичайно вигідним адже за його допомогою можна були відразу вирішити низку проблем:

Перше, і головне, – «упокорити» населення. Україна «палала» від повстань. Чисельні загони, особливо на Півдні, контролювали значну територію, повстанський рух проникав до лав червоної армії, державних установ, розвалював транспортне сполучення, запобігав більшовицьким грабункам. Тож, вирішено було вбити українців голодом. Голодуюча людина неспроможна чинити опір. Недарма після 1923 р. повстанський рух, який раніше був «питанням життя і смерті для Радянської України» [9, с. 24], різко пішов на спад.

Друге – знищення «ідеологічних конкурентів». Йдеться не про політичну ідеологію, адже знищення опозиційних до РСДРП(б) партій розпочалося відразу після жовтневого перевороту 1917 р. і продовжилося в подальшому, допоки в країні не залишилася єдина політична сила – більшовики. Мова йде про релігію. Насаджуючи власну «віру» з відповідним «пантеоном богів»: Марксом, Енгельсом, Леніном, героями: Щорс, Фрунзе, Чапаєв та ін. й своєрідним «аналогом раю» – побудовою комунізму, більшовики прагнули до цілковитої ліквідації церкви. Але більшість населення було віруючим і церква мала величезний авторитет Тому, найпростіший засіб по ліквідації «конкурентів» більшовики вбачали у фізичному знищенні духовенства. У результаті тільки за перші 3 роки радянської влади було

вбито більшість, з майже 200 тис. священнослужителів [12, с. 89].

Під час першого штучного голоду збільшилися не лише репресії проти духовенства, а й розпочався нечуваний грабунок церкви. Так, 8 березня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову про тотальну і примусову передачу церковних цінностей на користь голодуючих. Березнем 1922 р. датовано й лист В. Леніна членам політбюро ЦК РКП(б) і голові ВУЦВК М. Калініну, в якому вказано на необхідність скористатися голодом для економічного і політичного розгрому церкви. Це означало, що особи запідозрені в утаюванні цінностей або інвентарних описів церковного майна підлягали різноманітним покаранням, аж до розстрілу. У свою чергу, голова ЦВК України М. Скрипник щоб засудити якомога більше священнослужителів запропонував губкомісіям притягати їх до кримінальної відповідальності за загублення описів церковного майна, складених до 1917 р., або за недостачу церковних цінностей за цими описами. Звичайно, репресивним заходам під час вилучення передувала широка агіткампанія та пропаганда відповідного декрету про необхідність врятування голодуючих [2, с. 48–49].

Тож, бачимо яскравий приклад відношення більшовицького керівництва до закону. Вони зневажали будь-який закон, навіть власний. На той час уже був прийнятий декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Очевидно, що протягом 197–1921 рр. церкву нещадно грабували, і, у першу чергу, самі ж більшовики. Але відповідальність за це покладалася виключно на церковне керівництво. Відтак, у 1922 р. розпочалися нові судові процеси. Наголосимо, що нехтування законністю заради політичних, а то й особистих інтересів пройде червоною лінією через усе існування «соціалістичного режиму».

Звіти ДПУ показують механізм втручання в церковні структури. Наприклад, подільський губернський відділ ДПУ звітував про те, що чекісти відшукали парафіяльного священика, який мав особисті рахунки з головою місцевої єпархії, провели з ним «відповідну» роботу та видали гроші і, врешті, завербували [7, с. 106]. Не зайво відзначити, що утримання «сексотів» і організація церковного розколу вимагала колосальних грошових витрат.

Третє – переселенська політика. В Україну, особливо південно-східного регіону, ще у «теплі» хати померлих від голоду українців відразу починають заселяти привезене населення з російських губерній. Особливо до міст. Зокрема, перепис

1923 р. зафіксував збільшення міського населення від 500 тис. до 1.3 млн. (3.8–4.7 проти 5 млн. осіб за переписами 1920 р. і 1923 рр.) [19, с. 24; 21, с. 126] при колосальній смертності.

Таким чином, використовуючи популізм та відверту брехню, більшовицькі лідери зуміли вплинути на емоційний стан частини громадян, особливо люмпенізованого його прошарку, які не розумілися в політиці, економіці, міжнародних відносинах та культурних пріоритетах. Метою цього впливу було викликати ненависть до існуючої політичної системи та збільшити чисельність власних прихильників. Реальною ж політикою стають репресії, фізичне винищення незгодних, абсолютний контроль над «словом», нехтування законністю та організація масового голоду. Люди які повірили популістам про мир, свободу, економічне процвітання та ін., в результаті отримали тоталітарний режим, гинули від репресій або в ГУЛАЗі, помирили від голодоморів.

Другою «проблемою» для більшовицької фракції першої половини 1920-х рр. стали українці за кордоном. Потужний національний рух у Європі був представлений: урядом Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) в екзилі – Української Національної Ради (УНРади) (Євген Петрушевич), гетьманським рухом (Павло Скоропадський) та Державним центром Української Народної Республіки (ДЦ УНР) (Симон Петлюра). Усі вони становили небезпеку для існування радянського режиму, хоча й різного ступеня.

Так, для Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича головним ворогом вважалася Польща, а з представниками Радянської України, навіть, були встановлені теплі відносини. Не міг пробачити Є. Петрушевич й С. Петлюрі підписання 22 квітня 1920 р. Варшавського договору між УНР та Польщею про спільну боротьбу проти російських більшовиків. У той же час більшовики були територіально далеко і за часів існування ЗУНР не претендували на захоплення цих територій. Скориставшись цими протиріччями, московське керівництво встановило добрі відносини із Є. Петрушевичем, з метою використати позицію Диктатора ЗУНР у власних цілях, намагаючись підживлювати конфлікти з С. Петлюрою. Робилося це з метою послаблення позиції уряду УНР за кордоном. Водночас добре пам'ятаючи, що 1919 р. «Галицьке правительство привело на Велику Україну 100.000-ну армію, з того 40.000 війська здатного до бою, яке зараз пішло у бій з більшовиками» [11, с. 166]. Тож, про незалежність якоїсь там ЗУНР мови не велося.

Прихильники гетьманської держави Павла Скоропадського пропагували монархічну ідею Української Держави, основними засадами якої було визначено: трудову монархію, клясократичний лад та гетьманат з роду гетьмана. П.Скоропадський категорично не сприймав будь-які ліві течії, у тому числі й РКП(б), тож для більшовиків він залишався ворогом. Щоправда, на першому етапі він дотримувався думки про необхідність тісного федеративного зв'язку між українцями та росіянами, ймовірно під приводом України. Однак українці побачили у федерації національну зраду, а росіяни – зраду імперській ідеї, яка не припускала жодних федерацій, а тим більше з провідною роллю неросіян. Спостерігаючи в еміграції шалене неприйняття бодай обмежених прав українства, П. Скоропадський «дійшов дуже важкого для себе висновку про повну несумісність російського та українського національних рухів» [15, с. 84–85]. Очевидно, що гетьман будучи поборником незалежної української державності, тим паче категоричне не сприймав соціалізм, він також становив загрозу для більшовицької фракції.

Найбільш ненависним для більшовицької влади початку був ДЦ УНР, що виконував роль уряду в екзилі. Саме він чинив найбільш активний опір захопленню України, проголосивши своєю метою спрямування зусиль на визнання ДЦ УНР державами світу, надання ними матеріальної, моральної та військової підтримки у підготовці й проведенні на території України пропагандистських, розвідувальних і військових акцій з метою визволення від радянського режиму [18, с. 442–443].

Зважаючи на значну чисельність національно налаштованих українців за кордоном, більшовицький уряд розпочав здійснювати кроки по їхній нейтралізації або фізичному знищенню. Йдеться не лише про офіційні заяви радянських дипломатів та торгпредів з метою добитися від уряду тієї або іншої країни видачі або, хоча б, заборони діяльності найбільш ненависних для більшовиків представників української політичної та військової еліти, а й впливу на свідомість як пересічних українців, що перебували за кордоном, так й іноземних громадян. Робилося це шляхом залучення відомих українських діячів на свій бік та посилення роботи пробільшовицької преси за кордоном. Засоби використовувалися будь-які – брехня, улаштування, підкуп, шантаж, погрози розстріляти сім'ю тощо. Звичайно, не гребував Кремль й «шпигунською грою» та політичними вбивствами. Тож, гібридна війна першої половини 1920-х рр. набирала обертів

Першими завданнями на міжнародній арені стали заміна національних українських дипломатичних місій на радянські та заборона діяльності уряду УНР за кордоном. Декларативно закріпивши у Конституції УСРР від 10 березня 1919 р. можливість проводити прямі відносини з урядами іноземних держав, більшовики, під приводом начебто законних підстав, почали захоплювати майно за кордоном, що належало уряду УНР або українським кооперативам. А міжнародні договори закріплювали неможливість підтримки українців за кордоном й зобов'язували заборонити перебування антибільшовицьких організацій. Наприклад, підписуючи Ризький мир 18 березня 1920 р. радянська сторона шантажувала поляків продовженням війни, якщо вони будуть відстоювати інтереси УНР. Внаслідок, 5 стаття договору «зобов'язувала обидві сторони не створювати і не підтримувати організації, які воюють з другою договірною стороною». Пізніше, 18 жовтня 1920 р. один з видатних українських діячів Євген Чикаленко у своєму щоденнику записав: «Тепер же поляки будуть утихомирювати і ополячувати свою частину України, а росіяни будуть намагатися обрусити – свою» [1, с. 356].

Другим завданням була «нейтралізація» українців за кордоном і, за можливості, повернення їх до УСРР. Більшовицькі інформатори розповідали про «безнадійність» подальшої боротьби за незалежність України та «квітуче» життя у лоні вільних народів СРСР. Розклад української політичної еміграції московське керівництво поставило у пряму залежність від надання грошових коштів україномовним часописам, публікаторам замовних статей тощо. Так, 26 квітня 1922 р. спеціальна комісія ЦК КП(б)У на чолі з М. Фрунзе створила окремий таємний фонд, куди щомісячно управління Наркомату зовнішньої торгівлі УСРР мало перераховувати по мільярду карбованців. Крім того, Наркомат продовольства й управління Ради народного господарства УСРР повинний був щомісячно переказувати по 500 млн крб, а управління Наркомату фінансів УСРР доручалося переказати на користь ДПУ з конфіскованих цінностей 30% [17, с. 8]. Внаслідок, на Заході з'явилася величезна кількість підконтрольних Москві ЗМІ. Начебто незалежні більшовицькі «рупори» розгорнули справжні інформаційні атаки направлені на середовище українських біженців. Так, на початку 1922 р. у Варшаві створюється україно-американське товариство «Космос» серед «акціонерів» якого були радянські більшовики Х. Раковський та О. Шумський. Пізніше, правління «Космосу»

отаборилося в Берліні, де знаходилися і його друкарські потужності. Хоча частина накладів додруковувалася у Харкові. З 1923 р. у Відні видається «Нова громада» на протигагу «Новій добі» В. Винниченка. Часопис мав спонукати українців повертатися (а у випадку галичан – переїжджати) до Наддніпрянської України. Зокрема, одна з авторів написання статей – Н. Суровцева згадувала, як разом з формальним засновником і редактором журналу С. Вітиком нібито для «Нової громади», але фактично для влади УСРР та ОГПУ, збирали й обробляли персональні дані українців які опинилися за кордоном створюючи «картотеку» для спецслужб. Організаційні функції та підбір авторів здійснював перший секретар представництва УСРР у Відні Н.Калужний.

У 1924 р. увага більшовицького керівництва з Німеччини та Австрії переключилася на Францію. Зупинилися на «Паризькому віснику», а потім вирішили створити і видання «для українців». За тим же шаблоном його назвали «Українськими вістями». Не забуваючи про людоловство, «Українські вісті» демонстрували, що у Франції існує українська громада, налаштована на підтримку СРСР і приязних французько-радянських відносин, а також просувати ідеї «звільнення» українських земель від польської і румунської окупації – звісно за сценарієм Москви [13].

Ще однією пасткою для українських емігрантів стала декларація про амністію. 12 жовтня 1921 р. ВУЦВК приймає постанову «Про утворення міжвідомчої комісії з проведення амністії згідно з міжнародними договорами УСРР». Вона мала складатися з представників ВУЧК, НКЮ, Верховного Трибуналу, НКІС і НКВС й проводити амністію стосовно осіб, які під неї потрапляли згідно підписаних УСРР міжнародних договорів. 30 листопада ВУЦВК ухвалив декрет про амністію, що звільняв від карної відповідальності всіх рядових військових формувань, що зголосилися бути лояльними до нової влади [22, с. 320]. І хоча С. Петлюра видав указ в якому застерігав військових від такого кроку, наголошуючи, що там їх чекає знищення або заслання. Однак відсутність засобів до існування та невизначене становище поступово впливало на думку українців за кордоном щодо можливого повернення на Батьківщину.

Сприяли поверненню й заклики відомих українських діячів. Причини таких заяв були різними. Одні повірили радянській пропаганді, другим пообіцяли високі державні, наукові або інші посади, треті втратили віру в ефективність боротьби, у четвертих не було коштів для елементарного вижи-

вання, п'яті були арештовані і під страхом смерті змушені робити заклики повертатися, шості переживали за власні сім'ї, які знаходилися в заручниках. Так трапилося із керівником Партизансько-повстанського штабу Юрієм Тютюнником. Більшовицькі агенти створили псевдо-антирадянську підпільну організацію – «Вищу військову раду» і через неї запропонували Ю. Тютюннику повернутися до України та очолити повстанський рух. Прибувши до УСРР він був одразу заарештований і «поставлений перед вибором – смерть або співпраця з органами ГПУ, Ю. Тютюнник погодився на друге. У листах до В. Затонського та О. Шумського він почав вихвалити радянську владу та критикувати діяльність С. Петлюри й української еміграції» [22, с. 324]. Були й ті, хто продовжував вважати себе комуністом, революціонером і готовий був йти на співпрацю з Москвою за умови, що їм дадуть можливість будувати «український соціалізм». Зокрема, ще у 1920 р. В. Винниченко писав листи до Д. Мануїльського і В. Затонського пропонуючи свої послуги на випадок війни з Польщею, а приїхавши до Москви у тому ж році намагався переконати В. Леніна, що Закордонна група українських комуністів послала його «стати до праці на користь комуністичної революції...» [10, с. 228, 237]. Однак, коли В. Винниченку запропонували стати радянським послом, він відмовився – це було не та посада, на яку розраховував. Знайшлося й пояснення. У «Щоденнику» В. Винниченко пише: «А я сьогодні піду випрохувати дозволу виїзду з Росії за кордон. Піду ще раз понижуватися, ще раз стояти в передпокоях, ще раз посмішками, словами, думками доводити, що я ...що я не хитрую, що я, справді, революціонер, що я тільки українець-революціонер...» [3, с. 445]. Виїхавши до Європи, В. Винниченко продовжує закликати українців повертатися. Так, 1924 р. він записав: «Вважаю, що для української національної справи визнання Союзу Советських Республік є факт позитивний, бо цим самим хоч визнається українська держава хоч би в «союзі», хоч би декларативно» [4, с. 292].

Звісно, можемо говорити про складність і неоднозначність ситуації але факти свідчать, що політичні демагоги навіть зі зміною політичної системи можуть втекти до Європи, проживаючи там у достатньо комфортних умовах. У той же час, люди які їм повірили і повернулися до УСРР відразу потрапляли у жернова політичних репресій. Вони не мали можливості приїхати, а в разі незгоди, повернувшись за кордон. Для пересічних людей повернення означало квиток у один кінець.

Майже усі вони через деякий час були засуджені, потрапляли до в'язниці, Сибіру або розстріляні.

Третім завданням стало проведення терористичних акцій та політичні вбивства. Уже на початку 1920-х більшовики складали списки «найзапекліших ворогів радянської влади», серед яких були Петлюра, головний розвідник УНР Змієнко та ін. Ставилася вимога припинити їхню діяльність будь-яким чином – завербувати, дискредитувати, ліквідувати – залежно від обстановки [24]. Так, 21 травня 1920 р. «при ЦК КП(б)У засновується відділ, що має на меті ведення агентурно-розвідувальної та інформаційної роботи за кордоном, у прилеглих до України країнах (Південь – Польщі по лінії Гомель, Люблін, Краків, Галичина, Буковина та Бессарабія) та за фронтом у зайнятій ворогом частині України з питань політичного, економічного і воєнного характеру» [6, с. 7]. Співробітники відділу за сприяння особових відділів та армійських підрозділів мали право проникати за межі радянської зони проводячи там розвідувальні операції. Також передбачалося організація бойових загонів, що діятимуть як петлюрівці.

Наголосимо, що найбільш небезпечним для себе московські більшовики вважали український національний рух. Ще у 1922 р. Ленін на засіданні політбюро ЦК РКП(б) сказав: «Ніякі Денікіни, Юденичі нам не страшні, бо їхні програми застаріли. Нам, більшовикам, страшний лише один лідер – Петлюра, програма якого небезпечна для нас: до того часу, доки житиме Петлюра, доти не закінчиться рух повстанців проти нас, ми не можемо чекати спокою на Півдні. Тому Петлюру необхідно вбити. Доручаю Сталінові як представникові партії, а Дзержинському й Трилісеру по лінії ЧК виконати це завдання» [20, с. 207–208]. І завдання виконувалися. Наприклад, керівник Партизансько-повстанського штабу Юрій Отмарштайн був убитий 5 травня 1922 р. під час відвідання табору військових у Щипіорно (Польща) більшовицьким агентом [17, с. 7–8]. Заарештований, а пізніше убитий був і один з найактивніших командирів повстанських загонів, генерал-хорунжий А Гулого-Гуленко, а на С. Петлюру розпочалося справжнє полювання. Радянські спецслужби змогли навіть заслати своїх представників у найближче оточення Головного Отамана. До такого оточення потрапив більшовицький агент П. Жидківський та дружина професора П. Зайцева, що головував на засіданнях за участю С. Петлюри і через яку вони мали доступ до важливих урядових матеріалів УНР. Завданням В. Зайцевої було отруїти Головного Отамана

[22, с. 317]. Загалом, лише у Варшаві С. Петлюра пережив кілька спроб замаху. Більшовики також постійно вимагали від поляків його видачі, тому С. Петлюра мусив змінювати кожного дня місце свого перебування. Очевидно, що така ситуація завершилася трагічно і 25 травня 1926 р. радянський агент С. Шварцбард застрелив Симона Петлюру у Парижі.

Висновки. Захоплення влади та агресія московських більшовиків проти України зовсім не означала контролю її території та покірності населення. Україна палала від повстань, а за кордоном знаходилася потужна політична еміграція. Тому комуністично-тоталітарному режиму необхідно було «нейтралізувати» або фізично знищити українців які не погоджувалися служити новій владі. Так розпочалася справжня гібридна війна.

На окупованих територіях члени РКП(б) впровадили: По-перше, нову економічну політику (НЕПу) та українізацію. Це мало «заспокоїти» українців адже проголошений НЕП припиняв відвертий грабунок, а українізація давала надії на відродження української культури та мови. Та мета була зовсім інша – нове індустріальне будівництво та виробництво зброї. І щойно вона була досягнута, політика НЕПу та українізація були згорнуті; По-друге, знищення повстанського руху, проведення репресій проти духовенства і грабок церкви, а також переселення до України населення з російських губерній. Найкраще це можна було зробити організувавши штучний голод 1921–1923 рр. Масова загибель українців була вкрай бажана Москві адже голод не давав можливості чинити супротив, а у виживших формувалася покірність. Усе це відбувалося на фоні повного контролю засобів масової інформації та зневаги до будь-яких законів.

Політика проти української еміграції була подібною, відрізняючись лише тактикою та методами: По-перше, московські більшовики намагаються заборонити діяльність уряду УНР за кордоном міжнародними договорами. По-друге, відбувається підміна національних українських дипломатичних місій на радянські. По-третє, впроваджується так зване людоловство – дії направлені на повернення українських емігрантів, адже українська еміграція становила небезпеку для тоталітарного режиму. Москва через підконтрольні європейські ЗМІ розпочала справжні інформаційні атаки на українських біженців. Ще однією пасткою для українських емігрантів стала декларація про амністію. Та найбільш небезпечними були заклики відомих українських

діячів повертатися до УСРР, бо люди які їм повірили відразу потрапляли у жернова політичних репресій. По-четверте, терористичні акції та вбивства комуністичними агентами відомих українських політичних діячів. Більшовики засновували відділ для проведення агентурно-розвідувальної та інформаційної роботи за кордоном, організовували бойові загони, що діяли як петлюрівці та складали списки української еліти,

що являла собою «найзапекліших ворогів радянської влади». Однак боротьба за відродження української держави продовжилася. Більшовикам так і не вдалося створити покірною імперській тоталітарній владі українця.

Зауважимо, що питання знищення української політичної, військової, наукової та ін. еліти московськими більшовиками потребує подальшого розвитку.

Список літератури:

1. Верстюк В. Ризький мирний договір 1921 р. і завершення боротьби за Українську Народну Республіку. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2011. Вип. 6. С. 337–366. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pviu_2011_6_16. Дата звернення 20.12.2024)
2. Веселова О. М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Злочини проти народу. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. 273 с.
3. Винниченко В. Щоденник. Т. 1. 1911–1920. Редакція, вступна стаття і примітка Григорія Костюка. Видання Канадського Інституту українських Студій і Комісії УВАН у США для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка. Едмонтон, Нью-Йорк, 1980. 500 с.
4. Винниченко В. Щоденник. Т. 2. 1921–1925. Редакт. Григорій Костюк УВАН у США. Комісія для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка. Упорядк. текстів і примітки Олександра Мотиля. Едмонтон, Нью-Йорк: Видання Канадського Інституту українських Студій, 1983. 700 с.
5. Гладун О.М., Рудницький О.П., Кулик Н.В. Демографічні втрати України під час першого радянського голоду 1921–1923 рр. *Демографія та соціальна економіка*. №4 (38), 2019. С. 11–29.
6. «Закордот» в системі спецслужб радянської України: Збірник документів. Київ: Вид-во НА СБУ, 2000. 213 с.
7. Зінченко А.Л. Чи була відокремлена церква від держави у 20-ті роки? *Український історичний журнал*. 1992. № 1. С. 104–114.
8. Ідріс Н. Антиукраїнські настрої у містах УСРР за доби українізації» у 20 – на початку 30-х рр. ХХ ст. *Мандрівець: Всеукраїнський науковий журнал*, 2010. № 5. С. 36–39.
9. Історія Української РСР. У 8 т., 10 кн. Т. 6. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921–1941) / АН УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін.; Редкол. тому: П. П. Гудзенко (відп. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1977. 544 с.
10. Кульчицький С., Солдатенко В. Володимир Винниченко. Київ: Альтернативи, 2005. 373 с.
11. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень, 1922. 228 с.
12. Мицик Ю.А. Московський патріархат. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.
13. Мустафін О. «Троянські вісті». Український Мюнхгаузен та інші помічники більшовицьких людоловів. Як і кого з українських діячів більшовики використовували для спецоперацій на Заході. *Історична правда*, 29 лютого 2024 URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2024/02/29/163694/> (Дата звернення 23.12.2024)
14. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки). Монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 188 с.
15. Папакін Г.В. Павло Скоропадський: перші роки на еміграції. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 81–95.
16. Парахіна М. Теорія боротьби двох культур» – у пошуках російсько-українського історіографічного консенсусу (минуле і сучасне однієї концепції). *Український історичний збірник*, 2012. Вип. 15. С. 303–316.
17. Піскун В.М. С.Петлюра як політичний лідер УНР в умовах еміграції: міжнародний і український контексти. *Український історичний журнал*, 2009. № 3. С. 4–14.
18. Разіцький В.Й., Герасименко О.О. Конфлікти в середовищі української політичної еміграції в 20–30-х рр. ХХ ст. *The 10th International scientific and practical conference “Science, innovations and education: problems and prospects”* (May 4–6, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. С. 441–446. URL: <https://surl.li/dgyguz> (Дата звернення: 23.11.2024)
19. Сборник статистических сведений по Союзу ССР 1918–1923. За пять лет работы ЦСУ. Москва, 1924. 481 с.

20. Сергійчук В. Велика українська народна війна. *Соціологія і публіцистика Збірник наукових праць*. Випуск 2 (29), 2022. С. 201–222.

21. Тарапон О. Демографічний, національний та соціальний склад населення УСРР–УРСР 1920–1930-х рр. у розрізі повсякденного життя. *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 32. С. 126–137.

22. Тимченко Р. Українська еміграція та політика більшовиків 1921–1923 рр. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2014. Вип. 10. С. 311–329.

23. Фролов М.О. Трансформація поглядів більшовиків на концепцію пролетарської держави (1914–1921 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2007. Том 1 № 21. С. 144–156.

24. Шурхало Д. Велике полювання: радянські спецслужби проти лідерів українського спротиву в екзилі. *Радіо Свобода*, 25 листопада 2022. URL: <https://surl.lu/fqnbed> (Дата звернення: 23.12.2024)

Dramaretskiy B.B. DESTRUCTION AND CONTROL: ANTI-UKRAINIAN BOLSHEVIK POLICY IN THE EARLY 1920S IN THE USSR AND EUROPE

The article highlights the Bolsheviks' domestic and foreign policy of the early 1920s aimed at controlling or destroying Ukrainians both in the occupied territory of Ukraine and abroad. In both cases, populism and outright lies were used to show a "flourishing" and free life in the socialist society they built in order to create the illusion of freedoms and opportunities for economic development. They completely controlled the media in the Ukrainian SSR and simultaneously began to destroy the church as an "ideological competitor." And in Europe, supposedly "independent" media were created that were funded by Russian communists and were completely dependent on them. Through such publications and news agencies, openly communist "mouth-pieces" influenced the worldview of both Western readers and Ukrainian political emigrants. At the same time, such publications collected and processed personal data of Ukrainians who found themselves abroad. The Soviet government also actively manipulated the inconsistency of political interests between different groups of Ukrainians. In fact, Moscow's agents were present in the vast majority of emigrant organizations and the emigrant press. In both cases, outright terror was used. In Ukraine, it was repression and the organization of mass artificial famine, and in Europe, the creation of militant groups that carried out terrorist acts under the guise of Ukrainian organizations and the physical elimination of the most hated opponents. A resettlement policy was also implemented: in the Ukrainian SSR, people from remote regions of the RSFSR were settled in order to spread the "Russian world," and in European countries, a policy of return was implemented, as a large number of Ukrainians abroad were dangerous to the Bolshevik regime. This was done through the involvement of prominent Ukrainian figures and the strengthening of the pro-Bolshevik press. Any means were used – lies, flattery, bribery, blackmail, threats to shoot the family, publication of an amnesty law, etc. At the same time, the Moscow leadership despised any law, even its own. Thus, we see a certain similarity between the Moscow-Bolshevik policy towards Ukrainians in the Ukrainian SSR and towards Ukrainians abroad: control or destruction. Only the tactics and methods and its implementation differed. Thus, the hybrid war of the first half of the 1920s was gaining momentum.

Key words: Ukraine, political emigration, Bolsheviks, occupation, famine, repression, political murder.